

The Superiority of Ayatollah Khamenei's Nuclear Fatwa on Legal Obligations and Ethical Commitments

Mohammad Hossein Pouramini¹, Qasim Babaei², Jafar Zanganeh Shahri³

¹ Ph.D., Department of International Law, Razavi University of Islamic Sciences; Level 4, Khorasan Seminary, Mashhad, Iran (**Corresponding author**). pouramini.m@gmail.com

² Ph.D., Student, Department of Philosophy of Law, Baqir al-Olum University, Qom, Iran. ghababaei9797@gmail.com

³ Assistant Professor, Razavi University of Islamic Sciences, Mashhad, Iran. zanganehjafar@gmail.com

Abstract

The present research, emphasizing Ayatollah Khamenei's perspective on nuclear weapons as a fatwa, and considering its superiority over legal obligations and ethical commitments, aimed to answer the question of "what position does the nuclear fatwa hold compared to analogous concepts such as legal obligations and ethical commitments?" The research method was descriptive-analytical, and the results indicate that Ayatollah Khamenei's nuclear fatwa, like other fatwas, has been formed within the mechanisms and framework of jurisprudence. The nuclear fatwa is superior in motivating compliance, has greater coercive power, and provides better social assurance. This fatwa addresses social issues falling within the jurisdiction of the jurispudent's authority. Therefore, compliance with and adherence to this fatwa is not only mandatory for his followers but also obligatory for non-followers. Considering Ayatollah Khamenei's policymaking role in the country and his command of all branches of power based on Article 110 of the Constitution, this fatwa regulates the defensive behaviors of the Islamic Republic of Iran. Accordingly, compliance with the nuclear fatwa is obligatory for all pillars of government and can be legally binding in the international system. Therefore, it can be said that the country's commitment to this fatwa, due to its unique characteristics, surpasses the obligations of nuclear treaty regimes.

Keywords: Fatwa, Ayatollah Khamenei, Legal Rules, Ethical Rules, Nuclear Weapons,

Received: 2023-04-21 ; Received in revised form: 2023-06-14 ; Accepted: 2023-07-23 ; Published online: 2023-09-24

<https://doi.org/10.22034/SM.2022.548410.1826>

© the authors

<http://sm.psas.ir>

Article type: Research Article

Publisher: Political Studies Association of the Seminary

امتیاز و برتری فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای بر الزام‌های حقوقی و التزام‌های اخلاقی

محمدحسین پورامینی^۱، قاسم بابائی^۲، جعفر زنگنه شهری^۳

^۱ دکتری، گروه حقوق بین‌الملل، دانشگاه علوم اسلامی رضوی؛ سطح ۴، حوزه علمیه خراسان، مشهد، ایران (نویسنده مسئول).
pouramini.m@gmail.com

^۲ دانشجوی دکتری، گروه فلسفه حقوق، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، قم، ایران. ghbabaei9797@gmail.com

^۳ استادیار، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران. zanganehjafar@gmail.com

چکیده

پژوهش حاضر با تاکید بر دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای در خصوص سلاح‌های هسته‌ای بسان یک فتوا، و با ملاحظه برتری آن بر الزام‌های حقوقی و التزام‌های اخلاقی، درصدد پاسخ به این سوال بود که «فتوای هسته‌ای در مقایسه با مفاهیم همگون همچون الزامات حقوقی و التزامات اخلاقی از چه جایگاهی برخوردار است؟» روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و نتایج حاکی از آن است که فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای مانند سایر فتواها، در مکانسیم و دستگاه اجتهاد شکل گرفته است. فتوای هسته‌ای از انگیزش التزام برتر، از قدرت الزام‌آوری بالاتر و از ضمانت اجتماعی بهتری برخوردار است. چراکه موضوع این فتوا از جمله مسائل اجتماعی بوده که در حیطه اختیارات فقیه حاکم به‌شمار می‌رود. از این رو نه‌تنها بر مقلدین، بلکه بر غیرمقلدین ایشان نیز لازم‌الاتباع و الزام‌آور است. با توجه به نقش سیاست‌گذاری آیت‌الله خامنه‌ای در کشور و فرماندهی کل قوا براساس اصل ۱۱۰ قانون اساسی، این فتوا تنظیم‌کننده رفتارهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد. بر همین اساس، اطاعت از فتوای هسته‌ای بر تمامی ارکان حکومت الزام‌آور بوده و می‌تواند به لحاظ حقوقی، در نظام بین‌الملل تعهدآور باشد. بنابراین، می‌توان گفت که تعهد کشور نسبت به این فتوا، به دلیل ویژگی‌های منحصر به فرد آن، برتر از الزامات نظام معاهداتی هسته‌ای است.

واژه‌های کلیدی: فتوا، آیت‌الله خامنه‌ای، قواعد حقوقی، قواعد اخلاقی، سلاح هسته‌ای، اجتهاد.

استاد به این مقاله: پورامینی، محمدحسین؛ بابائی، قاسم؛ زنگنه شهری، جعفر (۱۴۰۲). امتیاز و برتری فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای بر الزام‌های حقوقی و التزام‌های اخلاقی. *سیاست متعالیه*، ۱۱(۳): ص ۲۰۸-۱۹۱. <https://doi.org/10.22034/SM.2022.548410.1826>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۱؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۲/۰۳/۲۴؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۰۱؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۷/۰۲

۱. مقدمه

آیت‌الله خامنه‌ای با توجه به آثار غیرانسانی، مخرب و جبران‌ناپذیر سلاح‌های هسته‌ای، همواره در مناسبت‌های متعدد بر مخالفت خویش با تولید و استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی، به‌ویژه سلاح‌های هسته‌ای، شیمیایی، و میکروبی تأکید داشته‌اند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۲/۰۵/۱۵). از این‌رو در فتوای تاریخی خود در خصوص سلاح‌های هسته‌ای که ریشه در فقه اصیل شیعی دارد، تولید و استفاده از سلاح‌های هسته‌ای را حرام اعلام نمودند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۱۱/۳۰). همچنین در پیام به نخستین اجلاس بین‌المللی خلع سلاح هسته‌ای و عدم اشاعه در فروردین سال ۱۳۸۹، نه تنها ساخت و بهره‌گیری از سلاح هسته‌ای را مطلقاً حرام و ممنوع دانستند، بلکه همین حکم را به سایر سلاح‌های کشتار جمعی نیز تسری دادند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۱/۲۸)، و با این اقدام خود، علاوه بر توانمندسازی ظرفیت فقه شیعه، گستره دامنه فقه و حقوق اسلامی، به‌ویژه فقه امامیه و قابلیت فقهای برجسته آن‌ها در حمایت از اصل و هدف بین‌المللی منع اشاعه و خلع سلاح هسته‌ای را نشان دادند. فتوای تاریخی آیت‌الله خامنه‌ای در خصوص سلاح‌های هسته‌ای، مورد استقبال فراوان مجامع بین‌المللی و مجامع داخلی قرار گرفت و در سازمان ملل به‌عنوان یک سند حقوقی ثبت گردید. تحقیق پیش‌رو با در نظر گرفتن نظریه هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای به‌سان یک فتوا، و با ملاحظه برتری فتوای هسته‌ای بر الزام‌های حقوقی و التزام‌های اخلاقی پیرامون این سوال شکل گرفته است که «فتوای هسته‌ای در مقایسه با مفاهیم همگون همچون الزامات حقوقی و التزامات اخلاقی، از چه جایگاهی برخوردار است؟» در پاسخ به این پرسش اصلی می‌توان گفت که فتوای هسته‌ای علاوه بر دارا بودن شکل و ماهیت حقوقی نسبت به مفاهیم یادشده، از ضمانت، الزام، هنجاریت و مجازات بالاتری برخوردار است. همچنین فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای در مقایسه با مفاهیم هنجاری در بخش اخلاق (قواعد اخلاقی) از برتری و امتیاز بالاتری برخوردار است؛ چراکه علاوه بر التزام درونی که هسته مشترک میان اخلاق و فتوا است، به الزام بیرونی نیز متّصف است. همچنین فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای در مقایسه با مفاهیم همگون در فقه همچون حکم حکومتی، از امتیاز همگانی، استناد به اجتهاد و دائمی بودن برخوردار است که در تحقیق پیش‌رو ضمن تبیین مختصر الزامات حقوقی و التزامات اخلاقی، به مقایسه فتوای هسته‌ای با این دو مفهوم حقوقی و اخلاقی پرداخته و براساس ادله‌ای که بیان می‌گردد، برتری فتوا نسبت به آنها بیان می‌شود.

۲. مفاهیم پژوهش

۲-۱. چیستی فتوا

فتوا اسم مصدر از افتاء، در لغت به معنای پاسخ دادن به سوال است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ج ۲،

ص ۲۹۸)؛ و در اصطلاح، برخی از فقها همچون شهید اول آن را صرف خبر دادن از حکم الهی در یک قضیه دانسته‌اند (عاملی، ۱۴۰۰: ج ۱، ص ۳۲۰). برخی نیز همچون صاحب جواهر فتوا را اخبار و گزارشی از حکم الهی در یک حکم کلی شرعی می‌دانند (نجفی، ۱۳۷۷: ج ۴۰، ص ۱۰۰). نکته مهمی که برخی از اندیشمندان فقهی بدان تأکید دارند، این است که نظر مجتهد به هر انگیزه و دلیلی (تأمین مقاصد شارع، حفظ اسلام و نظام اسلامی و...) صادر شود، هرگاه که این استنباط مستند به سند معتبر (اعم از نص، قاعده شرعی معین، و درک عقل) باشد، یک فتوا به حساب می‌آید (علیدوست، ۱۳۸۸: ص ۶۸۱).

از این رو می‌توان گفت که فتوا عبارت است از خبر دادن از حکم کلی الهی در موضوعات کلی؛ که این اخبار با استناد به دلایل چهارگانه اعم از کتاب، سنت، عقل و اجماع بیان می‌گردد. حال ممکن است که این فتوا در قالب الفاظ خاص خود - مثلاً شراب حرام است یا شراب نخورید-، یا به صورت خبر القاء شود، و یا به صورت امر بیان گردد (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۵: ص ۱۸۶).

۲-۲. سلاح‌های هسته‌ای

آثار مخرب ناشی از سلاح‌های هسته‌ای به اهداف معین و مشخصی محدود نبوده و تا چندین نسل باقی می‌ماند. اما با این وجود ملاحظه می‌شود که دیوان بین‌المللی دادگستری در نظریه مشورتی خود (۱۹۹۶) با اعلام اینکه «در حقوق بین‌الملل عرفی و قراردادی، هیچ ممنوعیت جامع و جهانی در خصوص تهدید یا توسل به سلاح هسته‌ای وجود ندارد» (ICJ; Reports, 1996. Para 105(2)A) تلویحاً امکان به‌کارگیری این سلاح را در وضعیت حاد دفاع از خود، پذیرفته است.

۲-۳. فتوای هسته‌ای

آیت‌الله خامنه‌ای در جایگاه یک فقیه جامع‌الشرایط که در جایگاه مرجعیت مسلمین و رهبری جمهوری اسلامی ایران است، از آنجایی که نظریه خود را در خصوص سلاح‌های هسته‌ای براساس اسناد و ادله معتبر شرعی (اعم از عقل نص، و یا قواعد شرعی معین) اعلام نمودند، از این رو باید، نظر ایشان را یک فتوای شرعی با تمامی آثار و لوازم آن که بیان خواهد شد، به‌شمار آورد.

۲-۴. الزام حقوقی

الزام حقوقی در زمره دانش حقوق قرار می‌گیرد و بیانگر بایدها و نبایدهای حقوقی است که به سبب همراهی با قوه قهریه دولت، با ضمانت اجرای بیرونی همراه است. بر همین اساس افراد در صورت مخالفت و سرپیچی از قانون، مجازات می‌شوند.

۲-۵. التزام اخلاقی

التزام اخلاقی بخشی از بایدها و نبایدهای اخلاقی است که از ضمانت درونی به شکل قبیح اجتماعی و سرزنش درونی برخوردار بوده و افراد در صورت مخالفت با آن دچار عذاب وجدان و قبیح اجتماعی می‌شوند.

۳. مؤلفه‌ها و ویژگی‌های فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای

یکی از ویژگی‌های فقه، لزوم پاسخ‌گو بودن به مسائل و تحولات اجتماعی است (اکبری، ۱۳۹۸: ص ۱۷۷-۱۹۴). از این‌رو مشاهده می‌شود که آیت‌الله خامنه‌ای با نگاهی اجتماعی به فقه شیعه، با صدور فتوای هسته‌ای، به بیان نگاه فقهی خود در خصوص تولید و استفاده از سلاح‌های هسته‌ای پرداخته‌اند. فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای به‌سان سایر فتوای‌های شرعی، از ویژگی‌هایی برخوردار است که به آنها اشاره می‌شود.

۳-۱. مؤلفه‌های شکل‌گیری فتوا

برای شکل‌گیری یک فتوای، مؤلفه‌های زیر بیان شده که بررسی فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای حاکی از آن است که این مؤلفه‌ها در فتوای مذکور به روشنی قابل مشاهده است:

۳-۱-۱. شکل‌گیری در دستگاه اجتهاد

فقیه برای صدور فتوا لازم است که نظر خود را از طریق استنباط به ادله عقلی و نقلی به دست آورده باشد. در صورتی که نظر مجتهد مستند به ادله معتبر نباشد، این نظریه عمل اجتهادی به‌شمار نمی‌رود. به تعبیر دیگر، باید گفت که لازم است نظر فقیه در دستگاه اجتهاد شکل گرفته باشد. به این معنا که مجتهد نظر خود را به هر انگیزه و دلیلی که باشد، باید از طریق استنباط ادله عقلی و نقلی، اعم از آیات و روایات و اجماع به دست آورده باشد.

در نظریه آیت‌الله خامنه‌ای در خصوص سلاح‌های هسته‌ای مشاهده می‌شود که ایشان پس از اینکه در سال ۱۳۸۸ به‌طور رسمی نظریه خود را بیان نمودند، همواره در مناسبت‌های مختلف به برخی از این مبانی شرعی (قرآن و روایت) و عقلی آن اشاره داشته (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۱/۲۰؛ ۱۳۹۴/۴/۲۷؛ ۱۳۹۹/۱۲/۴) و تاکید کرده‌اند که «بر طبق مبانی اعتقادی ما، مبانی دینی ما، به کار بردن اینگونه وسایل کشتار جمعی اصلاً ممنوع است، حرام است؛ این، ضایع کردن حرث و نسل است که قرآن آن را ممنوع کرده؛ ما دنبال این نمی‌رویم» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۱۱/۳۰). از این‌رو نظریه آیت‌الله خامنه‌ای در خصوص حرمت سلاح‌های هسته‌ای، در دستگاه اجتهاد و براساس ادله عقلی و نقلی شکل گرفته است با این بیان، اولین رکن مهم برای تحقق یک فتوا در این نظریه به‌صورت کامل وجود دارد.

۳-۱-۲. اعلام

رکن دوم در شکل‌گیری یک فتوا «اعلام نمودن» آن می‌باشد؛ به این معنا که فقیه باید نظریه اجتهادی خود را به صورت صریح اعلام نماید. اگر یک فقیه دارای نظریه‌ای اجتهادی بوده، اما آن را اعلام نکند، این نظریه یک فتوا به‌شمار نمی‌رود.

آیت‌الله خامنه‌ای در سال ۱۳۸۸ به اعلام صریح نظریه هسته‌ای در قالب فتوا اقدام کرده و در مناسبت‌های مختلف بر آن تاکید داشتند. این فتوا نه تنها خطاب به همه مسلمانان اعم از داخل و خارج از کشور و برنامه‌ریزان هسته‌ای به‌عنوان یک تکلیف شرعی اعلام شده است، بلکه با ثبت آن به‌عنوان یک سند حقوقی در سازمان ملل متحد،^۱ این فتوای بشردوستانه به اطلاع جهانیان رسیده است. از این رو رکن دوم برای شکل‌گیری یک فتوا که «اعلام» می‌باشد، در نظریه هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای تحقق پیدا کرده است.

۳-۱-۳. عمل کردن فرد یا افراد یا جامعه به آن رأی

سومین عنصری که برخی از محققین آن را در تحقق یک فتوا موثر می‌دانند، «عمل کردن فرد یا افراد در جامعه به یک رأی» است (مبلغی، ۱۳۹۷/۱۱/۶). گاهی اوقات رکن اول و دوم در یک نظر و رأی فقهی وجود دارد؛ به این معنا که یک رأی به درستی در دستگاه اجتهاد شکل گرفته و این رأی مثلاً در قالب اثر فقهی منتشر و اعلام شده است، اما در مقام عمل از آنجایی که آن فقیه در جایگاه مرجعیت نبوده، امکان عمل کردن افراد به آن نظریه فقهی وجود نداشته است، و یا اینکه اساساً رأی و نظریه فقهی او از جمله مسائل اجتماعی بوده که در حیطه اختیارات فقیه حاکم بوده است. از این رو اینگونه موارد مورد عمل قرار نگرفته و صرفاً یک اثر اجتهادی به‌شمار می‌آید.

در خصوص فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای باید گفت که این عنصر یعنی «عمل کردن فرد یا افراد در جامعه به یک رأی» نیز در آن صورت کامل وجود دارد و فتوای ایشان به‌عنوان یک مرجع تقلید که در رأس جمهوری اسلامی قرار دارد، مورد عمل قرار گرفته و بر تمامی ارکان کشور لازم‌الاتباع می‌باشد. چنانکه نمایندگان مجلس شورای اسلامی بعد از صدور فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای، در جهت اجرای آن طی یک ماده واحده با عنوان «طرح قانون اقدام متناسب و متقابل دولت جمهوری اسلامی ایران در اجرای برجام» که در ۲۱ مهرماه ۱۳۹۴ به تصویب رسید، اعلام نمودند که «براساس فتوای رهبر معظم انقلاب اسلامی، هیچ دولتی در ایران حق تولید و به‌کارگیری سلاح هسته‌ای را ندارد و دولت موظف است سیاست خلع

سلاح هسته‌ای جهانی را به‌طور فعال دنبال کند و در کلیه تلاش‌های بین‌المللی، حقوقی و دیپلماتیک، برای نجات بشریت از خطر سلاح‌های هسته‌ای و اشاعه آن‌ها، از جمله از طریق ایجاد مناطق عاری از سلاح‌های کشتار جمعی، به‌ویژه در ایجاد ائتلاف منطقه‌ای خاورمیانه عاری از سلاح هسته‌ای، به‌خصوص در زمینه خلع سلاح هسته‌ای رژیم صهیونیستی فعالانه مشارکت نماید^۱. بنابراین، با توجه به چهار ویژگی یاده شده می‌توان گفت که نظر فقهی آیت‌الله خامنه‌ای در خصوص سلاح‌های هسته‌ای در قالب فتوا قرار می‌گیرد.

۳-۲. ویژگی‌های فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای

در این بخش ویژگی‌های فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای در خصوص سلاح‌های هسته‌ای به‌سان سایر فتاوا بررسی می‌شود.

۳-۲-۱. اخباری بودن فتوا

فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای برخلاف احکام حکومتی، جنبه انشایی و ایجاد دارد؛ جنبه اخباری دارد، به این معنا که ایشان در مقام افتاء، در واقع حکم و قانون الهی را کشف کرده و آن‌ها به مکلفین اعلام نموده‌اند. بنابراین، این نظریه به‌سان یک فتوا بوده که منشأ آن شارع می‌باشد.

۳-۲-۲. روش بیان فتوا

نحوه بیان این فتوا برخلاف احکام حکومتی که قضیه شخصیه می‌باشد، به شکل «قضیه حقیقیه» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۵: ج ۱، ص ۴۳۷) است؛ به این معنا که فقیه به‌سان سایر فتاوا از حکم کلی حرمت سلاح‌های هسته‌ای برای عموم افراد خبر می‌دهد. بنابراین، باید گفت که گستره این فتوا عام است؛ از این‌رو ایشان با تأکید بر این نکته، استفاده از سلاح هسته‌ای را برای هیچ‌کس جایز نمی‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۶/۹).

۳-۲-۳. دائمی یا موقت بودن فتوا

از ویژگی تمامی فتاوا این است که دائمی هستند، مگر اینکه صاحب فتوا به اشتباهی در صدور فتوا پی ببرد. فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای نیز به‌سان سایر فتاوا دائمی است؛ چراکه اسناد پشتیبان این فتوا اعم از ادله عقلی و نقلی، تغییرناپذیر هستند.

گستره فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای به‌سان سایر فتاوا شرعی، تابع دلالت اسنادی است که این فتوا به آن مستند است. از این‌رو ایشان با استناد به ادله عقلی و نقلی معتقدند که استفاده از اینگونه سلاح‌های

1. <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/939345>

هسته‌ای «ضایع کردن و حرث و نسل» بوده و ممنوع است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۱۱/۳۰). آیت‌الله خامنه‌ای سلاحی که در او غیر مسلحین، غیر نظامی‌ها، و مردم عادی تلف می‌شوند را ممنوع می‌داند؛ خواه این سلاح‌ها هسته‌ای، شیمیایی یا غیر اینها باشد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۹/۱۲/۴). ایشان این ممنوعیت را ابدی و استثناء‌ناپذیر دانسته، و مختص مسلمانان نمی‌دانند، چراکه ادله دلالت‌کننده بر این فتوا مطلق بوده و از نگاه اسلامی، ظلم و ستم بر هیچ انسان و حتی غیر انسانی جایز نیست. بنابراین، با توجه به ویژگی‌های یادشده می‌توان گفت، فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای فتوای دائمی، همگانی، مستند به ادله و زوال‌ناپذیر است.

۴. مفاهیم همگون فتوا در نظام حقوقی

نظام‌های حقوقی در جهان معاصر به چهار دسته کلی حقوق کامن‌لو (انگلیسی-آمریکایی)، حقوق نوشته (رومنی-ژرمنی)، حقوق سوسیالیستی و حقوق متکی به مذهب تقسیم می‌شوند (داوید، ۱۳۷۵: ص ۲۵). برخی از نویسندگان علاوه بر اقسام چهارگانه، دو نظام دیگر یعنی حقوق آفریقایی و حقوق خاور دور را نیز بدان اضافه کرده‌اند (شیرونی، ۱۳۹۰: ص ۱۱۸). افق مشترک تمام نظام‌های حقوقی در وابستگی به قواعد و مبانی حقوقی است که در هر نظام حقوقی قابل مشاهده است. در هر نظام حقوقی می‌توان مجموعه‌ای از قواعد بنیادین را مشاهده کرد که در شکل‌گیری نظام حقوقی تاثیرگذار است. بررسی تفاوت فتوای هسته‌ای با قواعد حقوقی، در گرو شناخت ماهیت و اوصاف قواعد حقوقی است. بر همین اساس، در ادامه ابتدا به تبیین ماهیت و اوصاف قواعد حقوقی پرداخته می‌شود.

۴-۱. ماهیت‌شناسی قواعد حقوقی

قواعد حقوقی بخشی از نظام حقوقی است که در بخش‌هایی با فتوا تشابه و در بخش‌های دیگر اختلاف دارد. شناخت این شباهت‌ها و تفاوت‌ها در گرو بررسی ماهیت و اوصاف قواعد حقوقی است، تا بتوان با بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌ها به برتری فتوای هسته‌ای نسبت به قواعد حقوقی پی برد. قاعده در لغت به معنی اساس و ریشه، بنیان و پایه (طریحی، ۱۳۸۷: ص ۱۲۹) به‌کار رفته است. در اصطلاح، قواعد حقوقی با تعریف‌های متفاوتی همراه است که در برخی تعاریف به نکاتی مانند هژمونی قواعد حقوقی نسبت به قوانین، کلیت داشتن قواعد، منشأ استنباط قواعد جزئی (لنگرودی جعفری، ۱۳۷۲: ص ۵۱۳)، الزام‌آور بودن برای افراد در اجرای آن (حکمت‌نیا، ۱۳۹۰: ص ۶۶) اشاره شده است. در مجموع می‌توان گفت، قواعد حقوقی قواعد کلی‌اند که منشأ استخراج قوانین جزئی هستند و در مقایسه با قوانین موضوعه، از هژمونی برتری برخوردارند و پایه‌ای برای برافراشتن قوانین جزئی هستند.

۴-۲. اوصاف قواعد حقوقی

قواعد حقوقی با اوصاف و ویژگی‌هایی همراه هستند که در این بخش به برخی از آنها اشاره می‌شود. یکی از ویژگی‌های قواعد حقوقی الزام‌آوری است. قواعد حقوقی از الزام بیرونی برخوردارند که در ضمانت اجراهای مشخص، نمود می‌یابد و از این جهت در مقایسه با اخلاق که صرفاً از التزام درونی برخوردار است، برتر خواهد بود (کاظمینی، ۱۳۹۳: ص ۱۴۱). لازمه الزام‌آوری قواعد حقوقی، شکل‌گیری دو نقش حق و تکلیف در فضای نظام حقوقی است. هر قاعده حقوقی مجموعه‌ای از حق و تکلیف است. حقی برای صاحب حق و تکلیفی نسبت به آن کس که بر ذمه او حق است، ایجاد می‌کند (فرجاد، ۱۳۸۲: ص ۸۴). ارتباط حق و تکلیف در الزام‌آوری از این جهت است که حق‌ها در نظام حقوقی، از جنس حق داشتن - در مقابل حق بودن - است. حق داشتن از جنس تقنین و به سبب تصمیم حاکمیت تصویب می‌شود و با الزام و ضمانت حاکمیت برای اجرا روبرو بوده و به سبب دارا بودن نقش حاکمیت، قانونگذار در آن تکالیفی را برعهده دیگران می‌گذارد. منشأ الزام در قواعد حقوقی از مشرب‌های گوناگونی آبخور می‌شود که وابسته به گونه‌گزینهش مکتب است. در این میان می‌توان از اندیشه دینی در منشأ الزام سخن گفت که در نگاه دینی، منشأ الزام از اراده الهی نشأت می‌گیرد؛ زیرا نظام حقوقی اسلامی همچون نظام عبادی، بخشی از متن شریعت اسلامی است. بر همین اساس منابع حقوق اسلامی اصالتاً چیزی جز همان منابع شریعت و فقه اسلامی نخواهد بود (دانش پژوه، ۱۳۹۷: ص ۱۶۷).

ویژگی دیگر قواعد حقوقی، در ضمانت اجرایی است. قاعده‌ای که اجرای آن از طرف دولت تضمین نشده باشد، در شمار قواعد حقوقی به حساب نمی‌آید (کاتوزیان، ۱۳۸۵: ج ۱، ص ۱۹۶). ضمانت اجرایی در قواعد با توجه به گونه قاعده حقوقی متفاوت است. گاهی ضمانت اجرایی به شکل جزائی است، بدین گونه که مجرم را اعدام یا زندانی و... می‌کند و گاهی ضمانت اجرایی به شکل مدنی است، مانند برگرداندن حق به صاحب حق و گاه ضمانت اجرایی به شکل مجازات اداری است، مانند تعلیق خدمت در ادارات (فرجاد، ۱۳۸۲: ص ۸۴).

۵. فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای فراتر از قواعد حقوقی

با توجه به تبیین ماهیت و اوصاف قواعد حقوقی می‌توان به تفاوت‌ها و شباهت‌های قواعد حقوقی با فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای پی برد.

فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای در برخی جهات با قواعد حقوقی اشتراک دارد. از جمله آن‌ها می‌توان به

این موارد اشاره کرد که فتوا همانند قواعد حقوقی، دلالت بر الزام، دارا بودن شکل هنجاری و از پشتیبانی ضمانت برخوردار است. ضمانت فتوای هسته‌ای از دو جهت قابل تبیین است، ضمانت فتوا از طرفی به جهت جایگاه ایشان به عنوان یک مرجع تقلید - که از پشتوانه دینی برخوردار است - حاصل می‌شود، و از طرف دیگر به سبب رهبری جامعه - که دارای پشتوانه حمایت دولت است - بدست می‌آید. البته فتوا مازاد بر ضمانت بیرونی، از ضمانت درونی هم برخوردار است؛ یعنی دارای پشتوانه اخلاقی و انگیزش درونی برای محافظت است. در کنار شباهت‌هایی که میان دو مفهوم فتوای هسته‌ای و قواعد حقوقی عنوان شد، می‌توان به تفاوت‌هایی نیز اشاره کرد که بیان آن‌ها بیانگر برتری فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای نسبت به قواعد حقوقی است. آنچه باید بر آن تأکید نمود این است که فتوای هسته‌ای علاوه بر دارا بودن پتانسیل موجود در قواعد حقوقی، حائز مزیت‌های بالاتری است که بیانگر فراتر و برتر بودن فتوا نسبت به قواعد می‌باشد و در ادامه به بررسی آن پرداخته می‌شود:

۱. در بخش الزام‌آوری میان قاعده حقوقی با فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای، تفاوت فاحشی وجود دارد. فتوای هسته‌ای از قدرت بیشتری برخوردار است. فتوای هسته‌ای دلالت بر الزام و ضمانت بیرونی دارد، ولی علاوه بر الزام، از وجه التزام اخلاقی نیز برخوردار است؛ زیرا قدرت فتوای هسته‌ای در شکل‌گیری الزام و اجبار قانونی، همراه با التزام اخلاقی است. در فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای، الزام‌کننده بالاترین قدرت الزام را بر مکلفین، حتی بالاتر از الزام در حقوق دارد. قدرت التزام‌آوری فتوای فقهی، قدرتی است که مافوق قاعده حقوقی و حتی قاعده الزامی است.

۲. دومین تفاوت در بخش کارآمدی فتوا است. فتوا قدرت بسیار شگرفی در تنظیم رفتار کسانی دارد که در پارادایم فکری و دینی فعالیت می‌کنند؛ زیرا فتوا به سبب آمیخته بودن با فرهنگ دینی، حاوی الزام درونی و قدرت بازدارنده فراتر از اخلاق است؛ زیرا انسان‌ها رعایت آن را از جهت امر الهی می‌دانند و در تلاش هستند تا از آن مراقبت کنند.

۳. تفاوت دیگر در بخش منابع است. فتوای هسته‌ای چنانچه گذشت، مستند به ادله چهارگانه (قرآن، سنت، اجماع و عقل) است، ولی در بخش قواعد حقوقی، صرفاً مستند به ادله نیست، بلکه قواعد حقوقی از مسندهای متفاوتی آبخور می‌شود که می‌توان براساس مکاتب مختلف، به منابع متفاوتی اعم از عقل و طبیعت بشری در برخی مکاتب حقوق طبیعی، اراده مردم یا حکم حاکم در برخی اندیشه‌های حقوق پوزیتیویستی اشاره کرد. در حقوق کامن‌لا می‌توان به منابع سه‌گانه رویه قضایی، قانون، و عرف اشاره نمود. در حقوق طبیعی الهی می‌توان به منابع دیگر اشاره کرد؛ مثلاً آکوئیناس یکی از فیلسوفان حقوق طبیعی، با

تقسیم‌بندی قوانین قواعد به چهار بخش قانون ابدی، قانون طبیعی، قانون الهی و قانون بشری (موضوعه) (پترسون، ۱۳۹۹: ص ۲۴) معتقد است که بین آنها رابطه طولی وجود دارد؛ به گونه‌ای که مثلاً قانون بشری بدون الهام‌گیری از قانون الهی، قانون به حساب نمی‌آید. بر این اساس، قوام و منبع قوانین بعدی وابسته به قانون ازلی بوده و قانون ازلی ناظر به نقشه خلقت و برنامه مدیریت خداوند متعال در تمام جهان هستی است. منبع آن در واقع عقل موجود در ذهن خدا (با تفسیر و رویکردی متأثر از الهیات مسیحی) است که پیش از آفرینش جهان هستی این منظومه فکری در ذهن خداوند موجود بود و جهان را براساس طرح معین خلق کرد و خداوند از روز ازل بر همه آن‌ها واقف بود (فاستر، ۱۳۹۵: ص ۴۸۵). بنابراین، آبخور حقوق از منابع متفاوتی است. بر این اساس می‌توان به تفاوت فتوای هسته‌ای با قواعد حقوقی در بخش منابع آگاهی یافت.

۴. تفاوت دیگر در بخش حیثیت صادرکننده فتوا است که صدور فتوای هسته‌ای از سوی آیت‌الله خامنه‌ای، به سبب برخورداری همزمان دو حیثیت، مرجعیت فقهی و رهبری سیاسی برای صادرکننده این فتوا است. ایشان علاوه بر اینکه مرجعیت فقهی را دارند، به سبب دارا بودن مقام ولایت، از شأن مرجعیت سیاسی نیز برخوردارند و ثمره آن در بخش گستره عمل‌کنندگان به فتوا است، که نه تنها مقلدین ایشان، بلکه بر غیرمقلدین ایشان هم لازم‌الاتباع و التزام‌آور است، چراکه استفاده یا عدم استفاده از سلاح‌های هسته‌ای از جمله اموری است که شأن عمومی و حاکمیتی داشته، و فقط در اختیار فقیه حاکم می‌باشد.

۶. مفاهیم همگون فتوا در نظام اخلاقی

نظام اخلاقی که برای تأمین سعادت انسان پایه‌گذاری شده است، از انسجام و ساختار منسجمی برخوردار بوده و با اوصافی مانند انسجام درونی، قابلیت تبیین عقلانی، حُسن فعلی و فاعلی، و مراتب داشتن ارزش‌ها همراه است و در قبال نظام فقهی و حقوقی قرار دارد.

۶-۱. ماهیت‌شناسی نظام اخلاقی

نظام در این بخش به معنی مجموعه عناصر به هم پیوسته‌ای است که در یک پارادایم با هم رابطه معناداری دارند و به دلیل انتظام میان بخش‌های مختلف آن، یک حقیقت واحدی را شکل داده‌اند. بنابراین، یک نظام از چند رکن تشکیل شده است؛ دارای هدف است، دارای اجزاء است و اجزاء با یکدیگر تعامل دارند (حکمت‌نیا ۱۳۹۰: ص ۶۱). مراد از اخلاق در این بخش، مجموعه فضایل و رذایل نفسانی انسان است. با توجه به ترکیب این دو می‌توان نظام اخلاقی را اینگونه تعریف کرد: نظام اخلاقی نظامی است که در تلاش است با شناسایی فضائل و رذائل اخلاقی و چگونگی متّصف شدن به آن‌ها، زمینه را برای کمال نفس پدید آورد.

۶-۲. تفاوت نظام اخلاقی با نظام فقهی و حقوقی

نظام اخلاقی در بخش هنجاری بودن با نظام حقوقی و فقهی اشتراکاتی دارد، و هر سه بیانگر بایدها و نبایدهای هنجاری هستند؛ اما مهم‌ترین تفاوت میان قوانین اخلاقی با قوانین فقهی و حقوقی در شش بخش است: محدوده موضوع، قلمرو بایدها و نبایدها، تفاوت در اهداف، تفاوت در بخش الزام و تفاوت در گونه ضمانت‌ها، که در ادامه تشریح می‌شوند:

۱) موضوع نظام اخلاقی عبارت است از نفس ناطقه انسان، از آن جهت که می‌تواند به صفات خوب یا بد متصف شود و به عبارتی در اخلاق از نفس انسان از آن جهت که قابلیت اکتساب به صفات خوب و بد را دارد، بحث می‌شود؛ ولی در بخش نظام حقوقی و فقهی، سخن از افعال مکلفین است، از جهت عارض شدن احکام تکلیفی و وضعی بر آن؛ و به عبارتی موضوع فقه، فعل مکلف یا موضوع خارجی از حیث ثبوت حکمی از احکام شرعی برای آن است (شفیعی اعظم، ۱۳۹۰: ص ۶۰). با توجه به گونه موضوع در دو علم یادشده، تفاوت نظام اخلاقی با نظام فقهی و حقوقی در سه جهت قابل ترسیم است. قلمرو فقه در مقایسه با اخلاق، از دامنه وسیعی برخوردار است. موضوع هر دو رفتار انسان است، ولی فقه به بررسی رفتار و اعمال مکلف از جهت احکام خمس یعنی حلال، حرام، واجب، مستحب و مکروه می‌پردازد، درحالی‌که نظام اخلاقی به بررسی رفتار و اعمال انسان‌ها از جهت ارزشی، یعنی خوب و بد می‌پردازد (همان: ص ۶۴).

۲) نظام اخلاقی در در مقایسه با نظام حقوقی در بخش قلمرو گستره فراوانی دارد و گستره قوانین اخلاقی شامل رفتارهای اجتماعی و رفتارهای فردی است؛ برخلاف گستره قوانین حقوقی که دامنه آن تنها شامل رفتارهای اجتماعی است (دانش‌پژوه، ۱۳۹۷: ص ۳۲). چراکه دامنه تکالیف اخلاقی از یک‌سو ریشه در مذهب دارد و از سوی دیگر با زمینه‌های آداب و رسوم خویشاوند است، ولی شعاع کارکرد هنجارهای حقوقی محدود به پیوندهای اجتماعی اشخاص و رفتار بیرونی آن‌ها است (قربان‌نیا، ۱۳۷۸: ص ۳۳).

۳) همچنین قوانین نظام اخلاقی در مقایسه با نظام فقهی در بخش قلمرو، دایره محدودتری دارد و فقه نسبت به آن دو از گستردگی بیشتری برخوردار است؛ زیرا فقه مانند اخلاق شامل رفتار فردی و اجتماعی، همچنین دستورات فقهی در بردارنده احکام خمس است که در مقایسه با اخلاق و حقوق دامنه فراتری دارد. بر همین اساس، تفاوت دو علم یادشده در این است که قلمرو فقه به مراتب از اخلاق فراتر است؛ زیرا فقه تکالیف افراد را در ابعاد عبادی، اجتماعی، فردی، اقتصادی، سیاسی و حقوقی بیان می‌کند، ولی اخلاق، رفتار و اعمال افراد را فقط از لحاظ انصاف آن به صفات خوب و بد، یا فضیلت و رذیلت مورد بحث قرار می‌دهد (شفیعی اعظم، ۱۳۹۰: ص ۶۰).

۴) اختلاف دیگر در سه نظام یادشده در بخش اهداف است، اهداف حاکمیت یک نظام حقوقی امری بیرونی و تأمین سعادت و خوشبختی زندگی دنیایی برای فرد و جامعه است. در حالی که اخلاق نگاه درونی دارد و هدف از اخلاق، تکامل روحی و معنوی و تزکیه روح است (قربان‌نیا، ۱۳۷۸: ص ۳۲). بررسی تفاوت یادشده در بخش فقه نیز قابل پیگیری است؛ با این تفاوت که هدف فقه و اخلاق در بسیاری از موارد همپوشانی دارد و فقه و اخلاق به دنبال اصلاح فرد و جامعه هستند و نهایت تلاش دو علم یادشده ساختن انسان کامل است. اخلاق با بررسی صفات روحی انسان و بیان اوصاف رذائل و فضائل در تلاش است تا انسان را از سگویی دنیا به منزل آخرت رهنمود کند، و او را به ملکوت واصل نماید. فقه نیز در تلاش است تا انسان را به خداوند نزدیک کند. هرچند کیفیت مواخذه در دو علم یادشده متفاوت بوده در فقه ثواب و عقاب مطرح است و در اخلاق تشویق و مواخذه طرح می‌شود (شفیعی اعظم، ۱۳۹۰: ص ۶۰).

۵) تفاوت دیگر در بخش الزام است که قانون تنها دارای الزام بیرونی است و اخلاق دارای الزام درونی (فرانکنا، ۱۳۸۳: ص ۳۱-۳۲)، و فقه متشکل از هر دو الزام است، هم دارای الزام بیرونی و هم دارای الزام درونی است (مصباح یزدی، ۱۳۸۶: ص ۶۳).

۶) بخش دیگر تفاوت‌ها مربوط به ضمانت اجرایی است، که ضمانت در قواعد حقوقی امری بیرونی بوده و دولت اجرای آن را متعهد شده و مردم را به رعایت آن الزام کرده است. اما ضمانت در اخلاق امری درونی است که احترام به قواعد ریشه در ضمیر و نهاد انسان دارد (فتحعلی‌خانی، ۱۳۷۹: ص ۳۷)، و بی‌آنکه نیازی به دخالت دولت باشد، انسان در درون خویش آنها را محترم و اجباری می‌داند (کاتوزیان، ۱۳۷۶: ج ۱، ص ۵۴۶). البته نباید نقش دین را در کمک‌رسانی به اخلاق نادیده گرفت. برای برخی از ارزش‌های اخلاقی مانند ایثار، جز با استمداد از دین و آموزه‌های دینی نمی‌توان توجیه معقولی ارائه داد (شفیعی اعظم، ۱۳۹۰: ص ۸۱).

۷. فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای فراتر از قواعد اخلاقی

یکی از افق‌های مشترک نظام اخلاقی و فتوای هسته‌ای، در بخش هنجاری^۱ است که در نظام اخلاقی و فتوای هسته‌ای، به بررسی بایدها و نبایدها پرداخته می‌شود، هرچند گونه بایدها و نبایدها در هر دو بخش متفاوت است. حوزه مشترک دیگر در بخش التزام‌آور بودن و دارا بودن قبح اجتماعی است که هر دو بیانگر التزام درونی بوده و هر دو از ضمانت و قبح درونی برخوردارند.

اما فتوای هسته‌ای با وجود اشتراکات با نظام اخلاقی، تفاوت‌های برجسته‌ای دارد که زمینه را برای بالندگی و برتری و فراتر بودن از نظام اخلاقی هموار می‌کند. تفاوت فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای با نظام اخلاقی در چهار حوزه (قلمرو بایدها و نبایدها، الزام، ضمانت و در بخش مجازات‌ها) می‌باشد که می‌توان با توجه به این تفاوت‌ها به برتری فتوای هسته‌ای نسبت به قواعد اخلاقی پی برد:

۱. فتوای هسته‌ای آیه الله خامنه‌ای همانند نظام اخلاقی دلالت بر بایدها و نبایدهای فردی و اجتماعی دارد، اما با این تفاوت که الزام برخاسته از فتوا از جهت شکلی در چهار شکل قابل تصور است، ولی الزام برخاسته از اخلاق در دو بخش حُسن و قبح است (شفیعی اعظم، ۱۳۹۰: ص ۶۰).

۲. تفاوت دیگر در بخش الزام است. فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای مانند اخلاق دارای التزام درونی است (فتحعلی خانی، ۱۳۷۹: ص ۳۹) و مازاد بر آن از الزام بیرونی نیز برخوردار بوده و البته شدت التزام در فتوای هسته‌ای قوی‌تر از التزام اخلاقی است؛ زیرا فتوای هسته‌ای در مقایسه با التزام‌های اخلاقی نه تنها نسبت به مقلدین ایشان، بلکه بر غیرمقلدین ایشان هم لازم‌الاتباع و التزام‌آور است و چنانکه بیان شد، به جهت نقش سیاست‌گذاری آیت‌الله خامنه‌ای در کشور و فرماندهی کل قوا براساس اصل ۱۱۰ قانون اساسی، این فتوا تنظیم‌کننده رفتارهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران است، از این رو بر تمامی ارکان حکومت الزام‌آور بوده و می‌تواند به لحاظ حقوقی در نظام بین‌الملل تعهدآور باشد.

۳. تفاوت دیگر در بخش ضمانت اجرایی است که در بخش فتوای هسته‌ای ضمانت اجرایی فتوا در دو بخش انگیزه‌ای و قوه قهریه پیش می‌رود، ولی اخلاق صرفاً با ضمانت درونی و انگیزشی همراه است (کاتوزیان، ۱۳۷۶: ج ۱، ص ۵۴۶).

۴. در بخش مجازات‌ها نیز تفاوت فراوانی میان آن دو وجود دارد. مجازات در بخش نظام اخلاقی امری درونی است که به شکل قبح اجتماعی و به شکل عذاب وجدان و رنجش درونی ظاهر می‌شود (فتحعلی خانی، ۱۳۷۹: ص ۳۸). ولی در فتوای هسته‌ای علاوه بر قبح درونی، دارای مجازات بیرونی برای متخلفین نیز خواهد بود. این تفاوت به جهت جایگاه توأم مرجعیت و رهبری آیت‌الله خامنه‌ای است. بنابراین، با توجه به درخشندگی فتوای هسته‌ای در مقایسه با فتوای دیگر و با توجه به دارا بودن هژمونی برتر در مقایسه با الزام حقوقی و التزام اخلاقی می‌توان گفت که فتوای هسته‌ای شأنی برتر از موارد یادشده دارد.

۸. نتیجه‌گیری

(۱) فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای نمونه‌ای از فتاوای تاثیرگذار در فقه شیعه است که بار معنایی و ارزشی

- آن در مقایسه با مفاهیم همگون همانند نظام اخلاقی و نظام فقهی بسیار برجسته می‌باشد.
- ۲) فتوای هسته‌ای در بخش الزام‌آوری به سبب دارا بودن قدرت بیشتر، هژمونی بیشتری در مقایسه با قواعد حقوقی دارد. همچنین فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای در بخش اعتبارسنجی، به سبب دارا بودن قدرت بیشتر، قابل مقایسه با قواعد حقوقی نیست.
- ۳) تفاوت دیگر در بخش کارآمدی فتوا در مقایسه با قواعد حقوقی است. فتوا قدرت بسیار شگرفی در تنظیم رفتار کسانی دارد که در پارادایم فکری و دینی فعالیت می‌کنند.
- ۴) تفاوت دیگر در بخش حیثیت صادرکننده فتوا است که صدور فتوای هسته‌ای از رهبری، در واقع از عنوان رهبری که در جایگاه مرجعیت است، صادر شده است.
- ۵) فتوای هسته‌ای در مقایسه با قواعد اخلاقی، دارای افق مشترکی در بخش هنجاری بودن التزام‌آور بودن، و دارا بودن قبح اجتماعی هستند.
- ۶) فتوای هسته‌ای با وجود اشتراکات با نظام اخلاقی، دارای تفاوت‌های برجسته‌ای است که زمینه را برای بالندگی و برتری و فراتر بودن از نظام اخلاقی هموار می‌کند. الزام برخاسته از فتوا از جهت شکلی در پنج شکل قابل تصور است، ولی الزام برخاسته از اخلاق در دو بخش حُسن و قبح است. فتوای هسته‌ای مانند اخلاق داری التزام درونی است و مازاد بر آن از الزام بیرونی نیز برخوردار است. تفاوت دیگر در بخش ضمانت اجرایی است که ضمانت اجرایی فتوا در دو بخش انگیزه‌ای و قوه قهریه پیش می‌رود، ولی اخلاق ضمانت اجرایی درونی دارد. نهایتاً مجازات در بخش اخلاق امری درونی است که به شکل قبح اجتماعی و وجدان اخلاقی است، ولی در فتوا، مجازات مازاد بر قبح درونی از مجازات بیرونی نیز برخوردار است.
- ۷) با توجه به امتیاز و برتری فتوای هسته‌ای آیت‌الله خامنه‌ای از جهت الزام بیرونی، التزام اخلاقی، ضمانت اجرایی و گستره ثبت آن در اسناد بین‌المللی، می‌توان گفت که فتوای هسته‌ای بر الزام‌های حقوقی و التزام‌های اخلاقی برتری دارد.

منابع

- ابراهیم‌زاده، عبدالله (۱۳۸۵). حاکمیت دینی. قم: انتشارات زمزم هدایت.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). *لسان العرب*. بیروت: بی‌نا، ج ۲.
- پترسن، دنیس (۱۳۹۹). *مکاتب معاصر فلسفه حقوق*. ترجمه یحیی شعبانی و محمد مهدی ذوالفقاری. ترجمان علوم انسانی، چاپ دوم.
- حکمت‌نیا، محمود (۱۳۹۰). *فلسفه نظام حقوق زن*. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۲/۰۵/۱۵). *بیانات در دیدار کارگزاران نظام*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3186>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۴/۱۲/۲۰). *بیانات در دیدار با مداحان اهل بیت (ع)*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=29415>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۴/۴/۲۷). *بیانات در خطبه‌های نماز عید سعید فطر*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3405>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۹/۱۲/۲۸). *پیام به نخستین کنفرانس بین‌المللی خلع سلاح هسته‌ای و عدم اشاعه*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=9171>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۸/۱۱/۳۰). *بیانات در دیدار با دست‌اندرکاران ساخت ناوشکن جماران*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8906>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹/۱۲/۴). *بیانات در دیدار با خیرگان رهبری*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/others-dialog?id=47431>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱/۰۶/۰۹). *بیانات در شانزدهمین اجلاس سران جنبش عدم تعهد*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=20840>
- دانش پژوه، مصطفی (۱۳۹۷). *فلسفه حقوق*. قم: نشر موسسه امام خمینی.
- داوید، رنه (۱۳۷۵). *نظام‌های بزرگ حقوقی معاصر*. ترجمه حسین صفائی و همکاران. تهران: نشر دانشگاهی، چاپ سوم.
- شفیعی، اعظم (۱۳۹۰). *بررسی رابطه فقه و اخلاق*. تهران: نشر امیرکبیر.
- شیروئی، عبدالحسین (۱۳۹۰). *حقوق تطبیقی*. تهران: انتشارات سمت.
- طریحی، فخرالدین محمد (۱۳۸۴). *مجمع البحرین*. قم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- عاملی، محمد بن مکی (شهید اول) (۱۴۰۰). *القواعد و الفوائد*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ج ۱.
- علیدوست، ابوالقاسم (۱۳۸۸). *فقه و مصلحت*. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- فاستر، مایکل (۱۳۹۵). *خداوندان اندیشه سیاسی*. ترجمه جواد شیخ‌الاسلام. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- فتحعلی‌خانی، محمد (۱۳۷۹). *آموزه‌های بنیادین علم اخلاق*. قم: مرکز جهانی علوم اسلامی.
- قربان‌نیا، ناصر (۱۳۷۸). *اخلاق و حقوق بین‌الملل*. انتشارات سمت.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۶). *قواعد عمومی قراردادها*. تهران: شرکت سهامی انتشار، ج ۱.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۵). *فلسفه حقوق*. تهران: شرکت سهامی انتشار، ج ۱.

لنگرودی جعفری، محمدجعفر (۱۳۷۲). *ترمینولوژی حقوق*. تهران: گنج دانش، چاپ ششم.

مبلغی، احمد (۱۳۹۷/۱۱/۶). *فرایند شکل‌گیری مقام افتاء و سطوح اجتماعی فتوا در دنیای تشیع*. قابل دسترس در:

<https://b2n.ir/n05509>

مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۶). *فلسفه اخلاق*. تهران: نشر بین‌الملل.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۵). *دائرة المعارف فقه مقارن*. قم: مدرسه الامام علی بن ابیطالب (ع)، ج ۱.

نجفی، محمدحسن (۱۳۷۷). *جواهر الکلام*. بیروت: دار احیاء التراث العربی، ج ۴۰.

قانون اقدام متناسب و متقابل دولت جمهوری اسلامی ایران در اجرای برجام. قابل دسترس در:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/939345>

UN official Document No. A/64/752-S/2010/203. Available at:

https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2020/06/a64-parti_0.pdf

ICJ, Advisory Opinion on the Legality of the threat or Use of nuclear weapons. Available at:

<https://www.icj-cij.org/case/95>